

La necròpolis de Vilanera. Del neolític mitjà al ferro I

Dolors Codina Reina,¹ Marta Santos Retolaza,² M. Francesca Pullia³

Resum:

Les excavacions al jaciment arqueològic de Vilanera es van reprendre l'any 2016, una vegada que aquest turó, situat a l'oest del terme municipal de l'Escala, va ser declarat Espai de Protecció Arqueològica per part del Departament de Cultura de la Generalitat. Els treballs d'excavació s'han concentrat a l'anomenat sector 3, al límit sud del turó, i han estat impulsats pel Departament de Cultura –en el marc de les convocatòries anuals de subvencions a municipis per a inversions en la gestió del patrimoni arqueològic i paleontològic–, conjuntament amb l'Ajuntament de l'Escala.

La intervenció arqueològica s'ha centrat, d'una banda, en l'excavació d'un gran túmul del neolític mitjà, que protegia diverses inhumacions i una estructura megalítica central, i, de l'altra, en la continuació de l'excavació de la necròpolis de cremació del bronze final i del primer ferro.

Paraules clau:

Necròpolis d'incineració, *túmul neolític*, inhumacions

-
1. BAULA Recerca Arqueològica, SL dcodinareina@gmail.com
 2. Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries msantosr@gencat.cat
 3. BAULA Recerca Arqueològica, SL m.francescapullia@gmail.com

Introducció

La necròpolis de Vilanera es localitza a l'espai del Parc Natural del Montgrí, les illes Medes i el Baix Ter, un indret d'alt interès paisatgístic i cultural. Es troba dins del terme municipal de l'Escala, i s'hi accedeix des de la carretera que porta des de la urbanització de Camp de Pilans fins a Albons. El turó de Vilanera llinda, pel nord, amb la veïna muntanya del Turó de les Corts i, pel sud, amb l'antiga zona d'aiguamolls per on transcorria un dels antics ramals del Ter.

Els primers treballs arqueològics de prospecció i d'excavació es varen dur a terme al sector del turó de Vilanera durant els anys 1999 i 2000, en el marc del projecte "Pla parcial residencial Empúries Golf Club", que implicava la construcció d'un camp de golf i d'una zona urbanitzable.⁴ En aquells moments, la superfície afectada s'apropava a 1.100.000 m² i es dividia en dues grans àrees: l'àrea de la plana agrícola

al sud i els turons calcaris de Vilanera i de La Muntanya Rodona al nord.

La prospecció de tot el turó va deixar al descobert tot un seguit de restes arqueològiques atribuïbles a diferents cronologies: restes ibèriques, romanes i medievals localitzades al voltant del Mas Vilanera i les restes de dues àrees de necròpolis d'incineració. La primera zona funerària es localitzà al vessant oest del turó de Vilanera, a tocar de la carretera que mena de l'Escala a Albons, amb un conjunt d'una vintena de tombes adscrites al Bronze final. La segona zona funerària, anomenada Sector 3, es localitzà a la part inferior del turó, a tocar de la zona inundable (fig. 1).

L'any 1999 es van iniciar els treballs d'excavació de la necròpolis ubicada al Sector 3. L'excavació d'aquest espai, la superfície de la qual oscil·la entre 5.000 i 6.000 m², va ser parcial, i només se'n van poder excavar vora 1.600 m². En aquests es van localitzar un total de 107 estructures i troballes aïllades, de les quals 77 eren

4. Finalment, el projecte va ser desestimat i el sector va ser reconegut com a espai no urbanitzable, i va quedar inclòs dins de l'àmbit de protecció del nou Parc Natural del Montgrí, les illes Medes i el Baix Ter.

Figura 1. Localització del jaciment.

tombes. D'aquestes, se n'excavaren 62, la majoria conservant el dipòsit funerari, de manera completa o parcial. La necròpolis d'incineració es va caracteritzar per la presència de dos moments cronològics: un primer, amb escassa representació, adscrit a l'horitzó més antic del bronze final III (finals del II mil·lenni/inicis del I mil·lenni aC); i un moment posterior, amb un nombre més gran d'estructures, corresponent al ferro inicial i datat en ple segle VII aC.

Els materials exhumats de la necròpolis es van dipositar a la seu d'Empúries del Museu d'Arqueologia de Catalunya, on es van realitzar el buidatge i la restauració posterior de les urnes i dels vasos d'acompanyament; així com l'estudi antropològic de les restes cremades, l'estudi dels metalls i de les tipologies ceràmiques.

Malgrat la importància de les restes localitzades, l'excavació va quedar parada arran de l'aturada del projecte del Pla parcial.

La represa de les excavacions

Les excavacions al jaciment arqueològic de Vilanera varen ser represes l'any 2016, una vegada que aquest turó i part de la plana van ser declarats Espai de Protecció Arqueològica per part del Departament de Cultura de la Generalitat.

Els treballs d'excavació es van centrar, de nou, en l'anomenat sector 3, al límit sud del turó, i van ser impulsats des del Departament de Cultura i l'Ajuntament de l'Escala –en el marc de les convocatòries anuals de subvencions a municipis per a inversions en la gestió del patrimoni arqueològic i paleontològic–. Aquest projecte s'ha dut a terme amb la col·laboració del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries i l'actual propietari dels terrenys, Sr. Xavier Farré (La Portellana, SL). Els treballs han estat dirigits per la Dra. Dolors Codina Reina amb la col·laboració de M. Francesca Pullia com a antropòloga, amb diferents arqueòlegs

de l'empresa Baula Recerca Arqueològica, SL, i un nombrós equip d'estudiants de diverses universitats peninsulars i estrangeres. L'estudi dels materials i la microexcavació de les urnes es realitza al laboratori del MAC-Empúries,⁵ on també es duu a terme la restauració dels materials.

La necròpolis

La represa dels treballs arqueològics va comportar varis eixos d'intervenció. Per una banda, la delimitació de la necròpolis i, per altra banda, la continuació de l'excavació i la documentació de la gran estructura tumular que ja havia estat localitzada en la intervenció de l'any 1999-2000.

La delimitació de l'espai funerari es va realitzar amb l'ajut d'una màquina retroexcavadora, i vam poder constatar que les tombes d'incineració ocupen un espai aproximat de 6.000 m², que està delimitat, al nord, per l'actual camí de la torre Vilanera; al sud i a l'est, s'estén fins ben entrada la plana actual i, a l'oest, sembla que s'ha vist afectada per unes construccions d'època romana.

Els túmuls de Vilanera

Ja a la campanya del 1999-2000 es va poder excavar i documentar un túmul (T1) de petites dimensions, construït amb pedres calcàries, que presentava un perímetre extern de pedres verticals, clavades a la sorra, que envoltaven una capa de pedres més petites posades planes. Al centre del túmul hi havia les restes, malmeses, d'una cista de pedres, a l'interior de la qual es van localitzar uns fragments de ceràmica a mà. Presentava un diàmetre central de 4,5 metres i ocupava un espai d'aproximadament

15 m².⁶ Cronològicament aquesta estructura pertany a la fase bronze-final o ferro I.⁷

Al nord-oest del Túmul 1 va aparèixer al vessant d'un altre túmul, del qual es va poder delimitar, en la primera campanya, la càmera central. Aquest túmul (T2) correspon a una excepcional i complexa estructura funerària, la construcció i utilització de la qual s'ha de situar entre finals del v mil·lenni i principis del iv mil·lenni. El perímetre d'aquest túmul es confon, al sud, amb el límit d'una probable estructura tumular similar (T3).

El túmul 2 és una estructura funerària molt complexa, que presenta un anell exterior i superior format per petites pedres sorrenques grogues i vermelles (fig. 2) de procedència forana, que deixava al centre un gran espai rectangular amb els angles arrodonits i que mesurava uns 8 metres de llarg per 5 d'ample.

Aquesta estesa superior de pedres presenta, als seus vessants, dues parts molt ben diferenciades, el vessant nord-est i el nord-oest, format per aquest pedruscall de sorrenques grogues i vermelles, i el vessant sud, format majoritàriament per calcàries locals, que està reutilitzat i amortitzat en cronologies posteriors per en-

Figura 2. Vista general del túmul 2 des del costat nord, a l'inici de la intervenció. En aquesta imatge es veu clarament la capa superior que forma l'anell exterior de pedres.

5. Agraïm moltíssim la bona disposició de l'equip del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Empúries, que ens facilita moltíssim la complicada gestió de tots els materials exhumats de la necròpolis.
6. Codina, Montalbán, 2012, p. 153-154.
7. El escassos fragments d'un vas ceràmic que podria procedir d'aquest enterrament no permeten de moment precisar la cronologia d'aquest túmul.

terraments de cremacions en fossa. La banda nord del vessant ha desaparegut arran de la construcció antiga del camí que actualment rep el nom de Camí de la Torre Vilanera.⁸

L'excavació de la campanya del 2016 es va centrar, doncs, en la part central d'aquest Túmul 2.

La part central, que no presentava pedres, es va veure afectada pel retall d'una fossa de cronologia romana; un cop excavada aquesta, i per sota de la capa de sorres que sustentaven el nivell superior de pedres, va aparèixer una segona capa de pedres de mides més grans i procedents del mateix subsol calcari de la zona. (fig. 3)

Aquest túmul inferior deixava a la vista un espai central sense pedres. L'excavació va continuar en aquesta part central sense pedres, on una vegada extretes les sorres que aguantaven tota l'estructura tumular, van aparèixer l'estructura central i principal al voltant de la qual es construeix tota aquesta sobreestructura. Es tracta d'un element de característiques megalítiques format per una gran llosa calcària posada plana, recolzada sobre un anell de pedres, que cobreix un retall o fossa excavada al subsol. Aquesta llo-

Figura 3. *Detall de la capa/túmul inferior de pedres. Vista des del nord-oest.*

sa plana es completa amb una altra llosa granítica, posada vertical a manera d'ortostat.

Atès que la gran llosa de coberta reposava sobre un nivell de terra, va ser necessari aixecar-la i desplaçar-la mitjançant una grua amb l'objectiu de continuar la documentació dels nivells inferiors, que consistien en un estrat de sorres i dues capes successives de pedres, que ocupaven tota la superfície de la fossa. Una vegada completada l'excavació, la gran llosa es va tornar a col·locar en la seva posició original.

A l'espai central del túmul es varen excavar fins a quatre inhumacions, totes en posició flexionada, així com un dipòsit secundari de restes òssies localitzat a l'interior de l'espai cobert per la gran llosa. La posició estratigràfica d'aquestes inhumacions, a més de les datacions radiocarbòniques obtingudes –entre 4236-4042 cal. BC i 3786-3657 cal. BC–, ajuden a confirmar que la construcció inicial del túmul i la seva utilització es va produir al llarg d'un temps relativament perllongat. Aquest període el podem situar en el pas del neolític antic a l'inici del neolític mitjà, entre finals del v mil·lenni aC i inicis del iv mil·lenni aC.

Val a dir que ens trobem davant d'una construcció singular dins del neolític de la zona, tant pel que fa a l'arquitectura com pel que fa al ritual funerari. Es tracta d'una estructura molt complexa, el procés constructiu de la qual es pot resumir d'aquesta manera: en un moment inicial es va realitzar el retall al subsol, on es dipositaren les restes parcials d'una inhumació (dipòsit secundari), que van apareixer agrupades en un lateral de la fossa, molt probablement contingudes originàriament dins d'un saquet de material perible. Seguidament aquestes restes es van cobrir amb terra i amb dues capes de pedres disposades de manera irregular, que segellen l'interior de la tomba. Finalment, es va cobrir tot amb una altra capa de terra i es va posar, a damunt, la gran llosa calcària de coberta que, per acon-

8. Volem destacar que durant la campanya del 2000 es va localitzar, arran d'aquest camí, una tomba d'inhumació, segurament infantil, dins un àmfora tardoromana de la classe 53 de Peacock i Williams. Aquesta troballa ens porta a pensar que aquest camí ja podria haver existit en època romana i que seria un dels camins que portarien cap a Empúries.

Figura 4. Vista general de les tres estructures: l'estructura megalítica inferior, el primer túmul i l'anell superior.

Figura 5. Detall de la ceràmica de tipus Montboló.

seguir més estabilitat, es va falcar amb un cercle de pedres col·locades al voltant de la fossa. Aquesta llosa cobria només una part del retall fet inicialment. A la part sud s'havien fixat diversos elements petris, entre els quals hi havia una llosa disposada verticalment, que sembla que tenia la funció de tancar l'estructura. Just a davant d'aquest darrer element es va documentar un nivell d'ús sobre el subsol en el qual es van recuperar els fragments d'una peça ceràmica de tipus Montboló, que va permetre confirmar l'adscripció cronològica d'aquesta construcció (fig. 4 i 5).

Un cop segellada aquesta estructura central, i contemporàniament, va tenir lloc l'enterrament que se situava al costat del límit oest de la fossa, que segueix el ritual de la inhumació, en el qual les restes de l'individu, adult masculí, apareixen en posició flexionada amb els avantbraços també flexionats i recollits a nivell del tòrax.

Aquesta tomba i l'estructura megalítica central van ser cobertes amb una capa de sorres sobre la qual es va bastir un primer túmul de pedres, que manté, encara a hores d'ara, una certa forma piramidal. Més tard, el túmul es va sobreelvar amb un altre farcit de sorres sobre el qual reposa el nivell superior de pedres sorrenques que formen l'anell o corona exterior, sense cobrir la part central de l'estructura. Per sobre de les sorres que tapen el primer túmul de pedres, i al mateix nivell que l'anell superior,

es va localitzar un altre enterrament d'inhumació cobert per un cercle de pedres. També per sobre d'aquesta mateixa capa de sorres es va documentar un tercer enterrament, molt malmès per una fossa romana. Finalment, el quart i més recent dels enterraments documentats correspon a un individu infantil, en posició també flexionada, que va ser inhumat just al nivell superior de l'estructura central, amb el cap disposat per sota de la gran llosa de coberta.

Durant tot el procés d'excavació del túmul es va guardar tot el sediment procedent d'aquesta zona, amb un total de 758 litres. Tot aquest sediment s'ha garbellat i en determinades ocasions s'ha passat per la màquina de flotació.

Els resultats han estat minsos, i només hem pogut localitzar algun fragment ceràmic de petites dimensions, cargolines marines i algun element microlític. En cap cas s'han localitzat traces de granes ni de carbons.

S'ha realitzat un inventari de tots els elements coordinats localitzats durant l'excavació de l'interior de l'estructura tumular. Aquest inventari s'ha realitzat en suport informàtic, amb la plataforma FileMaker.⁹

Veiem que els materials més habituals són els lítics, la malacologia i les restes humanes inconnexes. Dins de la malacologia no hem tingut en compte, en aquests moments, la

9. L'anàlisi dels coordenats localitzats fins ara és parcial, ja que el túmul encara no s'ha excavat en la seva totalitat.

gran quantitat de “cargolines” que hem anat trobant distribuïdes per tot arreu. Són gasteròpodes de procedència marina i, a hores d'ara, encara estan en estudi per poder determinar com van arribar a l'interior del túmul. La resta d'elements són fragments molt petits, trinxats antròpicament, de closques de musclos, pagellides i petxines, que apareixien, sobretot, per sota del nivell d'ús que localitzem just a tot l'espai que envoltava la fossa central on es recolzava l'estructura megalítica, com si s'hagués preparat una capa d'anivellament, amb una certa funcionalitat arquitectònica i també, molt probablement, amb funció ritual. (fig. 6)

Els materials lítics varen aparèixer dispersos, moltes vegades localitzats per sota de les inhumacions primàries, però sense que es poguessin vincular directament amb l'esquelet. Es tracta majoritàriament de quarsos, algun sílex i oligists.

Volem destacar la presència, a l'interior de l'estructura megalítica, de restes humanes inconnexes, no vinculades al dipòsit secundari inicial, sinó que es trobaven escampades dins del sediment que cobria els dos nivells de pedres posades planes que hi havia per sota de la llosa de coberta. Aquestes restes representen, fins al moment, un 17% dels materials localitzats.

La necròpolis d'incineració

En contrast amb les inhumacions documentades al túmul neolític, la necròpolis corresponent a aquests períodes es caracteritza per la utilització exclusiva del ritual funerari de la cremació, tal com havien deixat ben palès les excavacions realitzades anteriorment. La represa dels treballs arqueològics a Vilanera des del 2016 ha permès, d'una banda, confirmar els límits d'aquesta necròpolis, amb l'objectiu de definir una zona de protecció, dins de l'àrea conreada, per evitar que els treballs agrícoles puguin malmetre les tombes. D'altra banda, les recents campanyes d'excavació han fet possible recuperar també un nou conjunt de tombes

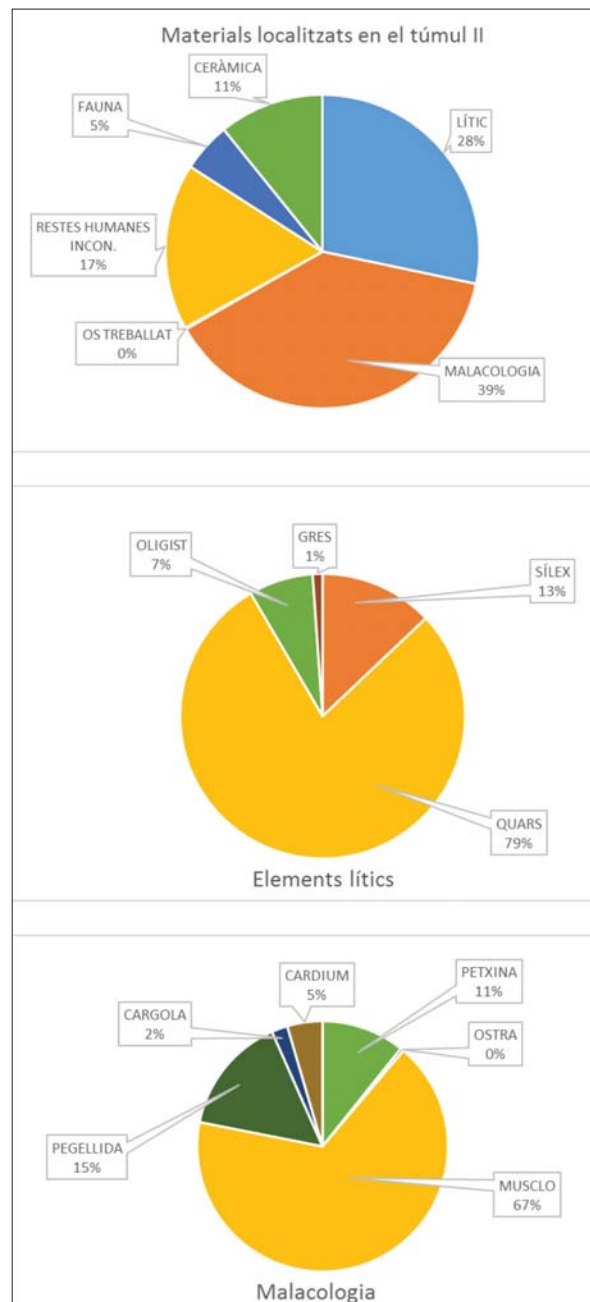

Figura 6. Gràfiques de la distribució dels materials localitzats durant l'excavació del Túmul 2.

d'incineració que permeten ampliar el coneixement de la necròpolis. D'aquest conjunt, que correspon als dos períodes esmentats (bronze final IIIa i ferro I), n'hem localitzat i excavat, fins a dia d'avui, un total de 34 estructures funeràries.¹⁰ Si bé algunes de les fosses havien

10. Que s'afegeixen a les 61 tombes excavades en la campanya de 1999-2000, de les quals 4 corresponen a l'ús de la necròpolis en el bronze final IIIa.

retallat la zona ocupada pels vessants dels túmuls, la majoria de les tombes que formen la necròpolis d'incineració es localitzaven al sud i a l'oest d'aquestes estructures precedents.

Tot i que recentment s'ha recuperat alguna nova tomba del bronze final, les evidències funeràries d'aquest període continuen essent les menys nombroses dins de la necròpolis (7% del total). Aquestes tombes presenten un únic recipient ceràmic, utilitzat com a contenidor de les restes cremades del difunt, que era encaixat en un forat excavat a terra, sovint aprofitant una diaclasa del subsol, conservant, en alguns casos, una petita llosa de pedra posada per sobre per fer la funció de tapadora. Aquestes tombes no porten cap altre material funerari d'acompanyament. En la microexcavació duta a terme al laboratori hem pogut constatar la presència d'algun element de bronze i d'algun *cardium*.

També s'han localitzat dues tombes en les quals no hi havia recipient ceràmic i els ossos estaven recollits dins de les pròpies sorres del turó. Molt probablement aquestes restes haurien estat embolcallades en algun contenidor de material perible, bosseta de cuir o similar.

Les tombes del ferro inicial, en canvi, són força més complexes. Les darreres campanyes han permès afegir més d'una trentena de noves estructures funeràries a les ja documentades en les excavacions anteriors dels anys 1999-2000. Es tracta de tombes excavades en el subsol i en la capa de sorres que s'hi sobreposa, les quals presenten normalment una planta oval o circular, que oscil·la entre 0,80 i 1,20 m de diàmetre, amb una fondària variable, entre 50/70 cm i poc més d'un metre. Excepcionalment, alguna de les fosses pot arribar a tenir un diàmetre superior als 2 m. Aquestes tombes presenten, en molts casos, una senyalització superior de la qual pot quedar el cercle de pedres sencer, l'estela que despuntava o bé algunes pedres caigudes dins de la fossa. En altres casos no s'ha trobat cap mena de senyalització superior; no sabem, però, si és perquè mai havia existit o si s'ha perdut al llarg del temps. (fig. 7)

Els dipòsits funeraris continguts dins les fosses estaven formats, en la gran majoria dels casos, per un únic vas ossari de ceràmica a mà que contenia les restes de la incineració, cobert

Figura 7. Detall d'una de les estructures del ferro I exhumada durant la campanya del 2018.

amb una tapadora i acompanyat per un nombre variable de vasos ceràmics, així com també per altres objectes de bronze o de ferro. La disposició de l'urna dins de la fossa és molt variable i tant es pot localitzar a la part central de la fossa com en un dels extrems. Malgrat aquesta diversitat, s'ha pogut constatar que en molts casos l'urna apareix encaixada i falcada al fons de la fossa. El context ceràmic de la necròpolis, tant pel que fa a les urnes com per a la resta dels materials ceràmics de les tombes, està integrat de manera àmpliament majoritària per vasos modelats a mà que s'enquadren en la fàcies empordanesa de la primera edat del ferro.

■ L'estudi antropològic

Pel que fa al mètode de microexcavació de les urnes, s'han seguit les directrius fixades per Bibiana Agustí, seguint les pautes d'Agustí & Codina, 2005.

Aquest mètode ha consistit en l'excavació, en aixecaments de 10 cm, del contingut dels vasos identificats com a urnes durant la intervenció arqueològica.

Es van dur a terme diferents nivells de registre per a cada aixecament:

1. Registre fotogràfic
2. Dibuix en planta i secció o seccions, depenent de cada cas
3. Registre microarqueològic del tipus de sediment, el pendent i les cotes, de la presència

de microfauna, carbons, elements esquelètics, dels objectes (ceràmica, metall), etc., així com un apartat d'observacions mitjançant una fitxa en la plataforma FileMaker.

El material ossi obtingut durant l'excavació dels vasos correspon a 17 conjunts esquelètics, que podem associar a 15 estructures funeràries. El material estudiat fins avui representa un pes total de 4.416 grams i 7.699 fragments.

El tractament funerari que han rebut totes les restes humanes ha estat de manera global la combustió del cadàver. Un cop l'individu està cremat, es recull i es diposita dins d'un vas ceràmic que s'acompanya d'altres materials, tant ceràmics com metàl·lics o faunístics o malacològics.

La incineració del cadàver no és mai absoluta, ja que les temperatures necessàries per arribar a aquest grau de combustió no s'assoleixen amb una pira funerària. Malgrat aquesta intencionalitat, el cadàver sotmès a aquest procediment presenta diferents graus de combustió, amb una cremació incompleta que deixa fragments carbonitzats i poc mineralitzats.

El grau de cremació de les restes exhumes a Vilanera no ha estat sempre extrem i, en alguns casos, no s'aconsegueix un aspecte homogeni ni una coloració blanquinosa general, sinó que hi ha una gran quantitat de matisos d'ocres i grisos, d'aquesta manera es cobreix un ampli espectre. Fins i tot hi ha restes només carbonitzades, amb una coloració negrosa, que afecten diversos sectors com, normalment, els cranials i els pèlvics. Quan la cremació ha assolit nivells de mineralització intensa, les restes òssies presenten una coloració blanquinosa i una deformació important del teixit esquelètic.

De manera similar al que es va documentar a l'estudi antropològic de les restes recuperades en les excavacions anteriors a la necròpolis, gairebé sempre es tracta de dipòsits individuals, excepte en alguns casos dobles, que contenen un adult i un infant (EF 108 i EF 130). Tan sols en un cas EF 110 es tracta d'un enterrament només infantil.

La presència d'alguns infants, en la majoria de casos vinculats a un dipòsit adult, s'emmarca dins la normalitat de les pràctiques funeràries de la protohistòria (Dedet, 2008).

Tots els sectors anatòmics de l'esquelet estan representats en diferents proporcions. Les extremitats inferiors són les que tenen una mitjana més alta, seguides de les superiors i el crani; els valors més baixos corresponen als elements del tronc. A Vilanera la conservació de gèrmens dentaris és poc freqüent.

El valor mitjà de pes del conjunt de restes de cada individu (294,4 g) queda molt per sota de la mitjana esperada si es compara amb incineracions actuals, però, en canvi, es tracta de valors similars als d'altres necròpolis de la primera edat del ferro del sud-est francès.

L'anàlisi antropològica ha calculat un NMI de 10 individus a partir dels conjunts esquelètics amb prou entitat per ser considerats. En conjunt, es tracta d'una majoria d'individus adults. Els individus adults no permeten precisar l'edat, però dos dels infantils estan dins del grup d'edat de menys d'1 any.

En l'estimació del gènere ens hem hagut de regir per l'aspecte de la robustesa, i només podem parlar d'individus robustos (1) o gràcils (3) en caracteritzar el dimorfisme de la població.

■ Els materials metàl·lics

Els objectes metàl·lics estan presents en la majoria dels enterraments, generalment continguts dins de les urnes. Entre les peces de ferro destaca la presència de ganivets amb reblons per al mànec i les fíbules, entre les quals destaquem les de ressort bilateral i les serpentiniformes. La varietat d'objectes de bronze inclou sivelles de cinturó del tipus Fleury, cullerots o *simpula*, fíbules, braçalets, fragments de plaques d'aplic i també una punta de llança, que constitueix l'única peça d'armament fins ara documentada a la necròpolis.

Els elements metàl·lics que apareixen a l'interior de les urnes són objectes que formen part de l'abillament personal del difunt i es cremen conjuntament amb el cadàver. Tant sols en casos molt concrets els metalls apareixen als vasos que acompanyen l'urna i no estan cremats.

Tal com veurem a continuació, el metall més nombrós és el ferro, amb un 71% del total, seguit dels objectes de bronze amb un 24% i, fi-

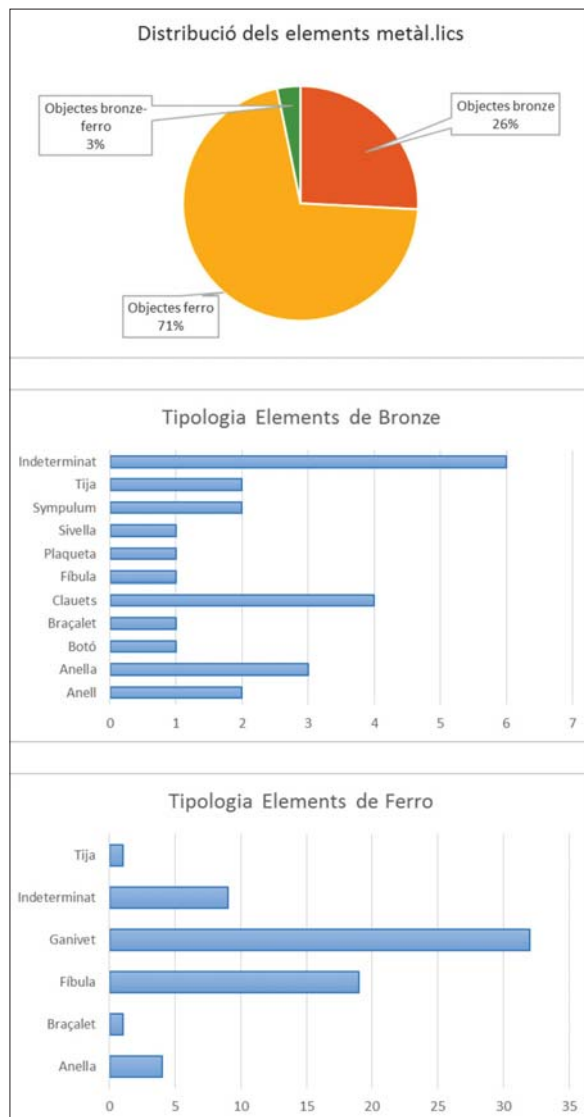

Figura 8. Gràfiques de distribució dels elements metàl·lics localitzats dins de les tombes del ferro I, entre les campanyes del 2016-2019.

nalment, els objectes que barregen el ferro i el bronze, amb tan sols un 3%. (fig. 8)

Els elements de bronze són molt heterogenis i no hi ha cap element que destaquï per sobre dels altres. Només volem destacar la presència en tres tombes d'un element considerat de prestigi: un *sympulum* de bronze, que en dos dels casos està sencer i en el tercer només es

conserva un fragment de la vora del recipient, però magníficament decorada.

Destaquem que els objectes de bronze, tot i que han estat sotmesos al foc, presenten un estat de conservació molt bo.

Els elements de ferro són més homogenis i hi destaquen sobretot les fíbules i els ganivets. Les fíbules més característiques són les serpentiniformes, amb el cos enrotllat i un apèndix a l'extrem oposat a la xarnera. Els ganivets són de totes mides, amb la fulla més o menys estreta; destaquem que molts encara conserven els reblons on s'encaixava el mànec de fusta o d'os que portava la peça.

Al contrari que amb els objectes de bronze, els elements de ferro presenten un estat de conservació molt dolent, amb molta presència de clorurs i molt vitrificats per l'acció del foc.

■ Els materials ceràmics

Pel què fa als materials recuperats dins de les estructures funeràries, en la gran majoria es tracta de vasos modelats a mà, propis de les tipologies funeràries del nord-est peninsular. El nombre de peces que acompanyen els contenidors funeraris oscil·len entre 2 i 14, amb una excepció extraordinària d'una estructura que contenia, a més de l'urna, 19 vasos. No obstant això, els conjunts més nombrosos són els formats per l'urna, la tapadora i un nombre entre 4 i 6 peces ceràmiques.¹¹

Els tipus més freqüents dels contenidors ossis són urnes altes, de perfil bicònic, amb el cos carenat, el coll alt i la vora exvasada, amb diferents variants pel que fa a les proporcions i el tipus de decoració, majoritàriament acanalada.¹² Destaquem les grans dimensions d'aquestes peces, molt poc estables, fet que ens fa pensar que eren peces destinades únicament al món funerari.

Cal dir que en un nombre elevat de casos trobem una peça d'igual dimensió o lleugerament més petita que l'urna cinerària. Aquestes

11. Aquilué *et al.*, 2012, p. 81.

12. Pons, 1984, p. 196; Pons *et al.*, 2014.

peces no contenien cap resta òssia i estem a l'espera de poder realitzar les analítiques que ens permetin determinar quina substància haurien pogut contenir; o si bé estaven completament buides i tenien una presència purament simbòlica i ritual dins de la fossa.

Les tapadores són peces senzilles, troncocòniques, sovint sense decoració i algunes amb els forats a la vora que ens parlen d'una utilització anterior a la funerària. La resta dels elements continguts dins de les fosses més característics i més utilitzats són els bols de parets curvilínies i de fons umbilicat, plats, olles, olletes, gerres, tasses... decorades amb acanalats, incisions, amb menys mesura les impressions; amb els acabats brunyits, polits, espatulats i algun pentinat a la part inferior de les urnes. Majoritàriament la coccio és reductora, excepte en algun cas que és oxidada. Val a dir que les ceràmiques de coccio oxidada presenten una pitjor conservació que les reduïdes.

La presència en algunes tombes de ceràmiques a torn i altres objectes d'origen fenici és un dels aspectes que més s'ha destacat de la necròpolis de la primera edat del ferro de Vilanera, tot i que el nombre de peces representa, però, un percentatge relativament petit. La inclusió d'aquests materials forans, arribats a través del comerç, es produeix en algunes de les tombes més destacades, en general, pel nombre i la composició de l'acompanyament funerària. El repertori inclou diversos exemplars de tenalles o *pithoi* amb quatre o dues nanses, així com altres formes ceràmiques, sovint amb decoració pintada bicroma. La fossa que ha aportat la quantitat més important d'aquests elements importats (EF-9) contenia un total de vuit peces a torn de procedència fenícia, incloent-hi també dos morters trípodas i un flascó per a oli perfumat; s'hi afegeix també un recipient creat amb un ou d'estruç retallat amb restes de decoració pintada a l'exterior i una fíbula de bronze de doble ressort. Un dels tres *pithoi* presents a la tomba havia servit com a vas cinerari, tapat amb un dels morters, que contenia les despulles d'un individu masculí adult.

Un cop extretes les urnes i els vasos d'acompanyament de les seves fosses, aquestes es disposen al MAC-Empúries, on es realitza la mi-

croexcavació de la terra continguda a l'interior dels vasos, l'estudi antropològic de les restes cremades, la consolidació i la restauració de les peces ceràmiques i dels elements metàl·lics i l'estudi subsegüent.

El conjunt de materials recuperats a les tombes d'incineració que corresponen a l'ús de la necròpolis durant els inicis de l'edat del ferro s'ha de situar cronològicament a partir del segle VII aC i, com a molt tard, fins als primers anys del segle VI aC. L'absència, de moment, d'altres peces exòtiques d'origen grec o etrusc que haguessin pogut arribar a través del comerç marítim impulsat pels grecs focuus invita a pensar que l'ús d'aquest cementiri indígena es va interrompre abans de la instal·lació de l'*emporion* a Sant Martí d'Empúries, l'antiga *Palaia Polis* emporitana.

■ Els materials minoritaris

A banda dels materials ceràmics i metàl·lics, volem destacar també la presència, de manera més minoritària, d'elements de fauna, de malacologia, 1 pondus de pedra, i fusaioles.

Les restes de fauna responen a metàpodas de bòvids i, excepte en un cas, en què el fragment d'escàpula indeterminat estava incinerat i es va trobar barrejat amb les restes humanes, els altres apareixien sense cremar, posats directament a l'interior de la fossa funerària.

La malacologia està representada per cargoles, petxines i algun *cardium* de mida gran. Les petxines i els *cardiums* els trobem dins de les urnes, barrejats amb les restes òssies, sense cremar; mentre que les cargoles, també sense cremar, han estat localitzades dins de la fossa.

■ Conclusions

La declaració de la zona de Vilanera com a EPA (Espai de Protecció Arqueològica) ha suposat un marc de protecció integral del jaciment i del seu entorn. Aquest fet ha facilitat que des de l'Ajuntament de l'Escala s'hagi pogut sol·licitar la subvenció de la Generalitat, en el marc de les convocatòries anuals

de subvencions a municipis per a inversions en la gestió del patrimoni arqueològic i paleontològic. És gràcies a aquesta subvenció, al suport del MAC-Empúries i del propietari dels terrenys, Sr. Xavier Farré, que s'ha pogut reiniciar l'excavació del jaciment.

Aquest projecte d'investigació s'ha vist, a més, reforçat per l'adquisició recent per part de l'Ajuntament de l'Escala de gran part de la superfície del turó, més de 30 hectàrees de terreny d'un alt valor patrimonial i també paisatgístic i ecològic, atès que l'espai del turó actua com a nexa biològic entre els parcs naturals dels Aiguamolls de l'Empordà i del Montgrí, les illes Medes i el Baix Ter.

Les dades arqueològiques, juntament amb la resta d'elements patrimonials conservats al turó –les restes del monestir medieval de Sta. Maria de Vilanera i les edificacions del mas posterior–, constitueixen testimonis excepcionals per al coneixement de l'evolució històrica d'aquest territori que forma l'entorn d'Empúries i de l'Escala, des de la prehistòria recent i fins a l'època moderna.

Els resultats de les noves excavacions efectuades enguany, que se sumem als obtinguts en la fase del 1999-2000, han estat molt rellevants. S'han documentat un total de 34 estructures funeràries noves, tres de les quals es poden atribuir al bronze final IIIa, i les 31 restants les adscriuim cronològicament a la primera edat del ferro, ja al segle VII aC.

La gran sorpresa ens l'ha proporcionat l'excavació del túmul, que ens ha permès documentar una estructura megalítica amb una tipologia funerària que desconeixíem fins al moment i que podem datar, gràcies a la presència de ceràmiques del tipus Montboló i a les datacions per C14, entre el 4236-4042 cal. BC i el 3786-3657 cal. BC, en la fase del neolític mitjà.

Es confirma, doncs, que estem davant d'un espai amb una llarga tradició funerària, que començaria la seva ocupació durant el neolític, pels voltants del 4200 aC, i que va ser reutilitzat, després d'un llarg període d'abandonament, des de finals del II mil·lenni o inicis del primer mil·lenni aC fins a poc temps abans de l'establiment colonial grec d'Empúries al segle VI aC.

La Gestualitat funerària

La gestualitat funerària de la necròpolis de Vilanera és doble. És el propi ventall cronològic el que marca aquesta gestualitat diferent. D'una banda trobem els individus inhumats de la zona dels túmuls neolítics. Aquests esquelets, que apareixen amb molta mineralització, van ser inhumats en posició flexionada, amb dos dels adults orientats nord-sud, un adult oest-est i l'infantil sud-nord. Els cadàvers van ser recoberts amb vàries capes de pedres i dipositats en una fossa individual.

Ens trobem, doncs, davant d'una tomba col·lectiva amb enterraments individuals, un fet poc freqüent en els túmuls neolítics que coneixem fins ara. També és molt interessant i molt destacable la inhumació secundària que es localitza dins de l'estructura megalítica central. Tota l'estructura arquitectònica està concebuda per albergar les restes parcials d'un individu adult (fragments distals de tibia i fíbula i alguns ossos de metatars i falanges), amb les hipòtesis conseqüents que aquest fet obre.

Sabem, perquè les datacions de C14 sobre les restes òssies així ho asseveren, que l'ocupació com a espai funerari del túmul 2 és d'aproximadament 500 anys. Dins d'aquest període s'enterraren un total de 4 individus en posició primària i 1 en posició secundària. L'estratigrafia ens permet establir que un dels individus adults va ser enterrat en el mateix moment que el secundari que es troba sota la llosa megalítica, mentre que els dos adults localitzats a la part superior formarien part de la utilització de l'espai en un moment intermedi. Finalment, l'individu infantil, inhumat en darrer lloc, va rebre el privilegi de ser enterrat a sota de la llosa; la fossa es va excavar des de la part superior del túmul, travessant la capa de pedres del túmul inicial.

Entenem, doncs, que aquest monument funerari és una tomba privilegiada, en la qual pocs individus del grup s'hi poden inhumar.

D'altra banda, en l'espai de la necròpolis del bronze final IIIa, - ferro I, el ritual emprat va ser el de la cremació, amb el recolliment posterior de les restes, el seu dipòsit a l'interior de l'urna i la disposició final de l'urna dins de la fossa de la tomba.

Volem destacar que en la major part dels casos la tomba només conté un recipient cinerari, aquest sol contenir les restes d'un únic individu, excepte en determinats casos en què apareixen dos individus, un d'adult i un d'infantil. Remarquem també que és freqüent que dins d'una mateixa tomba hi hagi l'urna amb les restes òssies i una altra peça tipològicament igual que l'urna sense res a dins.

La microexcavació de les urnes ha permès veure unes pautes que s'acompleixen en tots els recipients cineraris: el dipòsit ossi es diposita al fons del contenidor, sense que es produeixi cap diferenciació per part anatòmica. També es fa palès que els ossos abans de ser dipositats dins de l'urna eren rentats o cribats, de manera que es dipositaven nets, sense restes de carbons ni de cendres. També creiem que els ossos es posaven freds, ja que en cap cas hem trobat traces de cremat a les parets de les peces ceràmiques. D'altra banda, també és evident que els elements metàl·lics d'abillament personal es cremaven amb els difunts; bona prova d'això són els casos en què els ossos apareixen enganxats als elements de ferro.

Per concloure ens volem reafirmar en la gran importància del jaciment, que per les seves característiques tipològiques, arquitectòniques i gestuals obre un ventall nou en les investigacions tant del neolític mitjà com del bronze final - ferro I.

Bibliografia

- AGUSTÍ, Bibiana; CODINA, Dolors; DEHESA, Rafael; LLINÀS, Joan; MERINO, Jordi; MONTALBÁN, Carme; VARGAS, Anna (2002). *La necròpolis d'incineració de Vilanera (L'Escala, Alt Empordà)*. Memòria de la intervenció arqueològica (inèdita), dipositada al Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- AGUSTÍ, Bibiana; CODINA, Dolors; DEHESA, Rafael; LLINÀS, Joan; MERINO, Jordi; MONTALBÁN, Carme; VARGAS, Anna (2002). «La necròpolis d'incineració de Vilanera (L'Escala, Alt Empordà)». *Tribuna Arqueològica*, any 2001-2002. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.
- AGUSTÍ FARJAS, Bibiana; CODINA REINA, Dolors (2006). *L'estudi de restes antropològiques procedents d'urnes d'incineració en arqueologia. Proposta metodològica de microexcavació*. Actualització 2006: R.P.I. Generalitat de Catalunya GI-156-06.
- AQUILUÉ, Xavier; CASTANYER, Pere; SANTOS, Marta; TREMOLEDA, Joaquim (2008). «Noves evidències del comerç fenici amb les comunitats indígenes de l'entorn d'Empúries». *Contactes. Indígenes i fenicis a la Mediterrània occidental entre els segles viii i vi ane*. Alcanar, p. 171-190.
- AQUILUÉ, Xavier; CASTANYER, Pere; SANTOS, Marta; TREMOLEDA, Joaquim (2012). «El paisatge funerari en el territori d'Empúries, entre el Bronze Final i la primera edat del Ferro», A: ROVIRA, M. C. et al. (dir.). *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tíber (segles IX-VI aC)*. Barcelona: MAC, p. 75-90. (Monografies; 14)
- CASTANYER, Pere; SANTOS, Marta; TREMOLEDA, Joaquim; JULIÀ, Ramon; MONTANER, J.; RIERA, S. (2016). «Evolución del paisaje y del poblamiento del territorio de Emporion-Emporiae entre el Bronce Final y la Antigüedad Tardía», *Madrid Mitteilungen* 57, p. 306-361.
- CODINA, Dolors; MONTALBÁN, Carme (2012). «Tipologia dels enterraments localitzats al sector 3 de la necròpolis de Vilanera (L'Escala, Alt Empordà)». A: ROVIRA, Carme, et al. (dir.). *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tíber (segles ix-vi aC)*. Barcelona: MAC, p. 153-159. (Monografies; 14)
- CODINA, Dolors; PULLIA, Francesca (2018). «Intervenció arqueològica a la necròpolis de Vilanera, l'Escala, Alt Empordà» *XIV Jornades d'Arqueologia de les comarques de Girona* (Caldes de Malavella 1-2 juny 2018), p. 89-95.
- DEDET, Bernard (2008). «Les enfants dans la société protohistorique. L'exemple du sud de la France». *Collection de l'École Française de*

- Rome, n. 396. ISSN 0223-5099. ISBN 978-2-7283-0812-5.
- DIVERSOS AUTORS (2012). *Les necròpolis d'incineració entre l'Ebre i el Tíber (segles ix-vi aC M.C.)*. Barcelona: MAC, p. 75-90. (Monografies; 14)
- DUDAY, Henry (1987). «La quantification des restes humaines. Application à l'étude des sépultures à incinération, ou des différentiels autres que la conservation». *Actes de la Table -ronde de la R.C.P.742 du CNRS, Saint-Germain-en-Laye*.
- DUDAY, Henry (1990). «L'étude anthropologique des sépultures à incinération». *Les Nouvelles de l'Archéologie*, 40: 27.
- DUDAY, Henry ; DEPIERRE, Germaine ; JANIN, Thierry (2000). «Validation des paramètres de quantification, protocoles et stratégies dans l'étude anthropologique des sépultures secondaires à incinération. L'exemple des nécropoles protohistoriques du Midi de la France». *Archéologie de la Mort, Archéologie de la Tombe au premier Âge du Fer*. Actes du XXI colloque International de l'AFEAF, núm. 5: 7-29.
- GIRAUD, J. P. (1990). «La fouille des urnes cinéraires : l'ensemble de la nécropole de Gourjade à Castres (Tarn)». A : CRUBEZY, Eric; DUDAY, Henry; SELIER, Patrice; TILLIER, Anne Marie (dir.). *Anthropologie et Archéologie : Dialogue sur les ensembles funéraires*, Bull. et Mém. de la Société Anthropologie de Paris, n.s. 2: 75-76.
- GREVIN, G. (1990). «La fouille en laboratoire des sépultures à incinération, son apport à l'archéologie». A: CRUBEZY, Eric; DUDAY, Henry; SELIER, Patrice; TILLIER, Anne Marie (dir.). *Anthropologie et Archéologie : Dialogue sur les ensembles funéraires*, Bull. et Mém. de la Société Anthropologie de Paris, n.s. 2: 67-74.
- JANIN, Thierry (1996). «Pratiques funéraires et sociétés protohistoriques en France méridionale : les nécropoles du Bronze Final IIIb Mailhacien, approche préliminaire et premiers résultats». *Rev. Arq. de Ponent*, 6: 7-34.
- GOFF, Ives le (2002). «Les vestiges de la crémation : témoins privilégiés des protocoles funéraires». *Archéopages*, núm. 6 (Març del 2002).
- GOFF, Ives le; GUILLOT, Henry (1997). «Une approche de l'incinération à la fin de l'âge du Fer : la quantité des vestiges osseux comme élément significatif d'une culture». *Bulletin de l'Association française pour l'étude de l'âge du Fer*, 15, 1997, p. 6-10.
- JANIN, Thierry (1993). «Âge au décès et statut social dans les sépultures à incinération du premier âge du Fer languedocien ; première approche». *Bulletin SAP*, n.s. t.5, 1993, p. 203-208.
- MCKINLEY J. I. (1993). «Bone fragment size and weights of bone from modern British cremations and the implication for archaeological cremations». *International Journal of Osteoarchaeology*. Vol. 3: 283-287.35
- MCKINLEY J. I. (1994). «Bone fragment size in British cremations burials and its implications for pyre technology and ritual». *Journal of Archaeological Science*, 21, p. 339-342.
- NICKELS, A. (1990). *Agde. La nécropole du premier âge du fer. Annexe I : DUDAY, Henry : La nécropole du Peyrou a Agde (Hérault)*. Étude anthropologique, p. 459-472.
- PAJOT, B. (1986). «Le rite de l'incinération sur la nécropole du Frau de Cazals (Tarn-et-Garonne)». *Anthropologie Physique et Archéologie*. Paris: CNRS, p. 379-383.
- PONS, Enriqueta; SANTOS, Marta; CASTANYER, Pere; TREMOLEDA, Joaquim (2014), «Vasos culinàris i ofrenes pels difunts. Forma i funció de la vaixel·la ceràmica en contextos d'hàbitat i funeraris durant la primera edat del Ferro en el territori d'Empúries», A: *La transició Bronze final-1ª edat del Ferro en els Pirineus i territoris veïns, XV Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà-Congrés Nacional d'Arqueologia de Catalunya (Puigcerdà 2011)*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans, p. 745-761.

PASSELAC, M. ; RANCOULE, G. ; SOLER, Y. (1976). «La nécropole de «Las Peyros» à Couffoulens (Aude)», *Revue Archéologique de Narbonnaise. Supplement 6*

POLO CERDÀ, M.; GARCIA PRÒSPER, E. (2005). «Propuesta de recogida de datos bioantropológicos en los estudios de cremaciones romanas». Póster en *VIII Congreso Nacional de Paleopatología*. Cáceres.

ROGER, J. (1996). «La gestion d'une nécropole à incinération : choix de fouille et de prélèvement dans l'opération préventive de la nécropole du Causse à Labruguière (Tarn)». *Bull. et Mém. de la Société d'Anthropologie de Paris*, n.s. t. 8, 3-4. p. 237-244.

SANTOS, Marta (2003). «Fenicios y griegos en el extremo NE peninsular durante la época arcaica y los orígenes del enclave foceo de Emporion». A: *Contactos en el extremo de la Oikouménè. Los griegos en Occidente y sus relaciones con los fenicios. XVII Jornadas de Arqueología Fenicio-Púnica*. Eivissa, p. 87-132.

WELLS, C. (1960): «A study of cremations». *Antiquity*, 34, p. 29-37.

Congressos

CODINA, D.; PULLIA, M. F. (2018). *Premieres approches au tumulus néolithique de Vilanera, Girona, Catalogne*, XVIII CONGRES UISPP, Paris, 4-9 juin de 2018'.

Conferències

- Darreres recerques arqueològiques a la necròpolis de Vilanera. A càrrec de la Dra. Dolors Codina i el Dr. Miquel Molist. Museu de l'Alfolí de la Sal, L'Escala, 30 de novembre del 2019.

<http://www.canal10.cat/video/18136-conferencia-darreres-recerques-arqueol-giques-a-la-necr-polis-de-vilanera-2019>

- La necròpolis de Vilanera. Del neolític mitjà al ferro I. *Tribuna d'Arqueologia 2018-2019* A càrrec de la Dra. Dolors Codina. Moderador: Dr. Miquel Molist, Barcelona, 7 de novembre del 2018.

<https://tribunadarqueologia.blog.gencat.cat/2018/10/31/propera-conferencia-de-la-tribuna-darqueologia-2018-2019-la-necropolis-de-vilanera-del-neolitic-mig-al-ferro-i-en-directe-per-internet/>

- Les excavacions arqueològiques de Vilanera. A càrrec de la Dra. Dolors Codina i Marta Santos, VIII Jornades del Centre d'Estudis Escalencs, Museu de la Pesca, L'Escala, 2017.

<http://www.canal10.cat/video/14731-conferencia-les-excavacions-arqueologiques-de-vilanera>